

ISBN: 978-99955-45-37-6
УДК: 005.591.6:578.834

Датум пријема рада: 31.05.2021.
Датум прихватања рада: 30.08.2021.
Прегледни научни рад

УТИЦАЈ ИНОВАТИВНИХ АКТИВНОСТИ НА ПОСЛОВАЊЕ ПРЕДУЗЕЋА У УСЛОВИМА ПАНДЕМИЈЕ COVID-19

IMPACT OF INNOVATIVE ACTIVITIES ON COMPANY'S BUSINESS IN CONDITIONS OF COVID-19

Живко Ерцег

Универзитет у Источном Сарајеву, Саобраћајни факултет, Добој,
Република Српска, БиХ
zivkoerceg@gmail.com

Биљана Ковачевић

Универзитет у Источном Сарајеву, Факултет пословне економије Бијељина,
Република Српска, БиХ
biljana.kovacevic@fpe.ues.rs.ba

Сања Крунић

Фонд за пензијско и инвалидско осигурање Републике Српске,
Република Српска, БиХ
sanja_vidovic90@hotmail.com

***Апстракт:** Пандемија, под називом COVID-19, која је захватила цијели свијет, неминовно доводи до пада свјетске економије, а бројне земље је ставила у позицију да се суочавају са највећим економским проблемима у посљедњих неколико деценија. Рецесија узрокована пандемијом COVID-19 погађа све земље свијета, у већој или мањој мјери, али ниједна привреда није поштеђена. Сва нова тржишта и економије у развоју имају рањивост, која је појачана усљед ове новонастале ситуације, на коју бисмо требали одговорити брзим прилагођавањем, адекватним стратегијама и иновацијама. Задатак босанскохерцеговачких предузећа јесте врло сложен и изискује добру припрему, избор добре стратегије, прилагодљивост пословања, еластичност организационе структуре, адекватно осмишљен тржишни наступ, компетентан менаџмент, као и развијен маркетинг програм, који прати иновативне активности предузећа. Међутим, да би се наведено успоставило, неопходно је омогућити и примјењивати нову форму менаџмента у*

предузећима у БиХ. Стратешки курс Босне и Херцеговине јесте интеграција у Европску унију и излазак домаћих предузећа и привреде на европско и свјетско тржиште. У самом раду приказано је истраживање иновативног менаџмента у предузећима која послују на подручју града Бијељине, са посебним освртом на иновативне активности и промјене. Добијени резултати истраживања су потврдили постојање позитивне везе иновативних активности и конкурентности предузећа. Свакодневне бројне проблеме са којима се предузећа суочавају у оквиру новонастале COVID кризе потребно је схватити као позив на промјену, на акцију, дјеловање и иновацију, јер примјена овог феномена јесте једини адекватан одговор на кризу и превазилажење исте.

Кључне ријечи: COVID 19, иновација, промјене, конкурентност

Abstract: The pandemic, called COVID-19, which has affected the whole world, inevitably leads to the collapse of the world economy, and has put many countries in a position to face the biggest economic problems in the last few decades. The recession caused by the COVID-19 pandemic is affecting all countries of the world, to a greater or lesser extent, but no economy has been spared. All emerging markets and emerging economies have vulnerabilities, exacerbated by this emerging situation, to which we should respond with rapid adaptation, adequate strategies and innovation. The task of BiH companies is very complex and requires good preparation, choice of good strategy, business adaptability, elasticity of organizational structure, adequately designed market performance, competent management and developed marketing program that monitors innovative activities of the company. However, in order to establish this, it is necessary to enable and apply a new form of management in companies in BiH. The strategic course of Bosnia and Herzegovina is integration into the European Union and the entry of domestic companies and the economy into the European and world markets. The paper presents a study of innovative management in companies operating in the city of Bijeljina, with special reference to innovative activities and changes. The obtained research results confirmed the existence of a positive connection between innovative activities and the competitiveness of companies. Everyday numerous problems that companies face within the new COVID crisis should be understood as a call for change, action and innovation, because the application of this phenomenon is the only adequate response to the crisis and overcoming it.

Keywords: COVID 19, innovation, change, competitiveness

1. УВОД

Пандемија корона вируса, те све пропратне мјере затварања са циљем успостављања контроле над истим, довели су до озбиљног пада глобалне економије. Најтеже су погођене земље у којима је пандемија била широко распрострањена, а при томе се оне у великој мјери ослањају на спољну трговину и туризам. Такође, утицај COVID-19 на образовање и примарну здравствену заштиту није занемарљив и вјероватно ће имати дуготрајне ефекте на развој људског капитала, те довести до крупних глобалних изазова. Приоритетно је

рјешавање здравствених и економских питања и то на глобалном нивоу. Потребно је пронаћи начин за снажнији опоравак, како би се избјегла још већа незапосленост и сиромаштво. Процес опоравка у коме нико није изостављен је неопходан ради изградње боље будућности. Потребно је спровести паметан и убрзан опоравак, усмјерен на средњорочне и дугорочне ефекте.

Јачање продуктивности и опште конкурентности мора бити основна идеја у провођењу економске политике. Једино хитне и добро усмјерене политике унапређења националне конкурентности могу осигурати жељени пут ка развоју и укупном друштвеном благостању, те превазилажењу тренутне кризе. Те политике морају бити свеобухватне, са фокусом на иновације и усмјерене ка подизању конкурентности. Према Дракеру (1985) иновацијама треба да рукују обични људи, ствари не треба сувише диверзификовати и треба правити иновације за садашњост. Иновација захтијева рад и знање, мора се посматрати са много аспеката и донијети промјену у неком процесу или начину рада (Drucker, 1985, стр. 157-165). Револуција, под називом корона вирус је из темеља пољуљала многе позитивне стране Европске уније, као што је унутрашње тржиште, шенгенска зона, те програм размјене студената. Евидентно је да се живот мијења застрашујућом брзином под утицајем овог вируса. Европска унија је мобилисала сва средства која им стоје на располагању како би помогли државама чланицама и зато је направила план како би помогла Европи да стане на ноге након разорних економских ефеката, које је донијела и још увијек доноси пандемија COVID-19. Европска комисија наводи да је *Next Generation EU* најважнији инструмент за привремени опоравак земаља у ЕУ, у износу од 750 милијарди еура који помаже у санацији непосредне економске и социјалне штете коју је донијела пандемија корона вируса. Циљ ове помоћи је да Европа након COVID-19 пандемије буде зеленија, дигиталнија, отпорнија и боље прилагођена тренутним и предстојећим изазовима. Новац ће бити доступан као грантови и зајмови, у смислу подршке земљама ЕУ за инвестиције и реформе потребне за ублажавање економских и социјалних посљедица пандемије и за припрему економија ЕУ за одрживу, дигиталну будућност (https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en).

Низ мјера које је ЕУ донијела се састоје од следећег:

1. Пружање масивног економског подстицаја
2. Подршка здравствених система и инфраструктуре ЕУ
3. Заштита малих и средњих предузећа
4. Ублажавање ризика од незапослености
5. Подршка туризму и култури
6. Банкарски пакет за подршку домаћинствима и предузећима
7. Подршка пољопривреди и рибарству
8. Помагање земљама да финасирају свој одговор на кризу
9. Ублажавање правила државне помоћи
10. Заштита ослабљених европских предузећа од стране конкурената (<https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu>).

2. COVID-19 У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Раст у Босни и Херцеговини је и прије COVID-19 кризе био угрожен, али поред структурних слабости земље, укључујући низак ниво конкурентности и слабо пословно окружење, дошла је и пандемија корона вируса. Са проласком времена, годину дана након избијања пандемије COVID-19, увиђа се како ова криза утиче на егзистенцију. Највећу штету су претрпјели сектори туризма, угоститељства, трговине, превоза и складиштења, културне и креативне индустрије, као и радно интензивне индустрије. Туризам, као потенцијали покретач привреде у БиХ, је посебно тешко погођен пандемијом. Генерално, туристичка индустрија се никада није суочавала са тако брзим и деструктивним шоком као што је корона вирус. Према саопштењу Агенције за статистику Босне и Херцеговине (2021) у периоду јануар – децембар 2020. године туристи су остварили 498.090 посјета, што је за 69,7% мање у односу на исти период 2019. године (www.bhas.ba). Криза је имала значајне ефекте на тржиште рада, угрожене су хиљаде радних мјеста, а посебно радна мјеста у туристичкој индустрији. Према саопштењу Агенције за статистику Босне и Херцеговине (2021) у фебруару 2021. године број регистрованих незапослених особа у БиХ је износио 410.776. Ако упоредимо фебруар 2021. године са фебруаром 2020. године, уочићемо раст незапослености од 1,8 индексних поена или у апсолутном износу број особа које се воде као незапослене повећао се за 7.888 (www.bhas.ba).

Средња и мала предузећа, као бројнија у босанскохерцеговачкој привреди, теже су погођена у односу на већа предузећа, због својих ограничених ресурса за ублажавање финансијских губитака изазваних пандемијом. Власти у Босни и Херцеговини морају благовремено одговорити изградом и провођењем планова опоравка, који пажљиво усклађују краткорочне и дугорочне потребе. Времена за чекање нема, непходна је заштита радних мјеста, посебно у приватном сектору, како би се осигурала основа за средњорочно убрзање отварања нових радних мјеста.

3. УЛАГАЊЕ У КОНКУРЕНТНОСТ – ПРЕДУСЛОВ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Привредни амбијент у Босни и Херцеговини карактерише веће присуство увозних производа. Са својим производима и услугама предузећа у БиХ, у већини случајева, нису конкурентна, ни цијеном, а ни квалитетом. БиХ мора да стимулише и привлачи како домаћи, тако и инострани капитал, са посебним освртом на оснивање нових предузећа (енгл. greenfield) својим мјерама стимулисања. Са друге стране, законска сигурност мора да се гарантује, како из угла заштите својинских управљачких права у оформљеним предузећима, тако и из угла дозвољене привредне активности наведених предузећа. Изградња институција и инструмената подршке извозу и увозу и адекватан развој компетенција представљају предуслов за повећање извоза. Јачање свијести потрошача у БиХ о потреби смањења увозне зависности и квалитета домаћих производа допринијеће смањењу спољнотрговинског дефицита. Едукација и информисање извозника и промотивне активности на подизању свијести о

важности извоза су један од предуслова за повећање извоза. Развој људских ресурса је један од најважнијих предуслова за повећање продуктивности и конкурентности, који воде повећању извозне базе и спољнотрговинске размјене БиХ. Такође, додатно образовање подстиче иновативност, вјештине, стварање и пласман нових производа, те отварање нових предузећа у гранама у којима БиХ има компаративне предности. Привлачење страних директних инвестиција ће довести до профилисања домаће привреде, кроз ширење лепезе извозних производа, јер значајан дио страних улагача већ има дефинисане ланце дистрибуције и продаје производе који би се могли произвести у БиХ. Улагање представља предуслов за одржавање и повећање производње, а самим тим и повећање извоза. Привлачење и задржавање страних директних инвестиција има важну улогу у стварању радних мјеста, повећању извоза, преносу технологија и менаџерских вјештина и доприноси повећању продуктивности и конкурентности. Стране директне инвестиције захтијевају спровођење развојне политике без уплитања бирократских органа, као и без административног одуговлачења, уз коректну правну регулативу, постојање адекватне путне инфраструктуре и ефикасан банкарски систем. Такође, држава треба да подстиче стварање индустријске базе и реалне конкурентности извоза (Jakopin, 2011, стр. 84). Спољноекономски односи Босне и Херцеговине углавном се преламају кроз међународну размјену, проток инвестиција и текуће трансфере. За очување стабилног и одрживог привредног раста неопходно је повећање конкурентности и модернизације привреде, кроз економију знања и иновативне активности. Такође, потребно је ставити акценат на образовање, спољну трговину, конкурентност и мобилност радне снаге, да би се у дужем року остварио просперитет. Тим путем се иде ка већем нивоу извоза и запослености, те у коначници, већем квалитету живота грађана.

3.1. Босна и Херцеговина у међународним извјештајима

Када је у питању Босна и Херцеговина, стање у области конкурентности и иновативности заиста је забрињавајуће, јер се она у готово свим међународним рангирањима и извјештајима налази на зачељима листа. Извјештај о глобалној конкурентности Свјетског економског форума (www.weforum.org) за 2019. годину показује да Босна и Херцеговина стагнира када је конкурентност у питању и убједљиво је последња у Европи, а самим тим и у региону. Од 141 земље колико је обухваћено извјештајем, БиХ у 2019. години заузима 92. мјесто, са незнатно бољом оцјеном у односу на 2018. годину. Методологија се темељи на 12 стубова конкурентности – институције, инфраструктура, усвајање информатичких и комуникацијских технологија (ИЦТ), макроекономска стабилност, здравство, вјештине, тржиште роба, тржиште рада, финансијски систем, пословна динамика и способност иновација. Сваки стуб је показатељ конкурентности за који се користи љествица од 0 до 100 како би се видјело колико је одређена економија блиска идеалној граници конкурентности у одређеном подручју.

Табела 1. Ранг листа земаља у региону

Земља	Позиција	Проmjена у односу на 2018. годину
Словенија	35	0
Хрватска	63	+5
Србија	72	-7
Црна Гора	73	-2
Албанија	81	-5
Македонија	82	+2
БиХ	92	-1

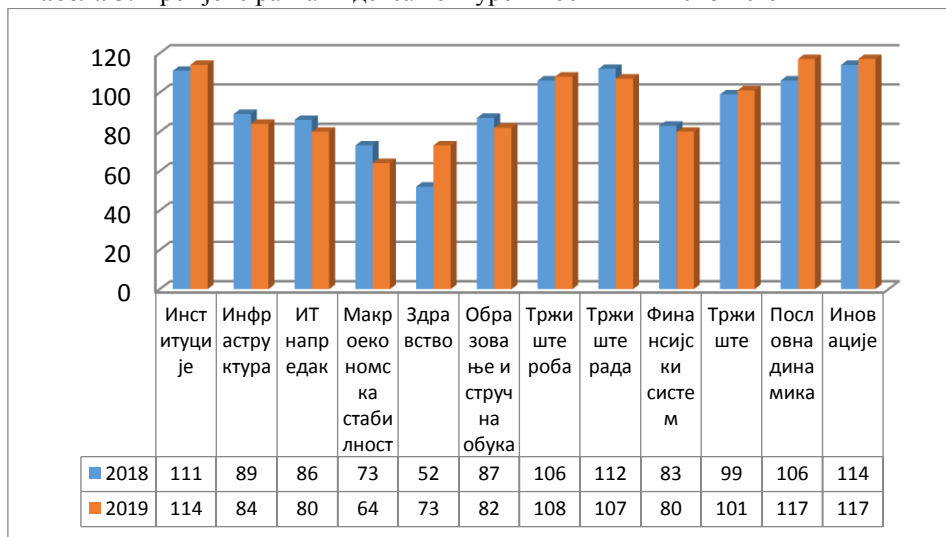
Извор: Извјештај о глобалној конкурентности (доступно на www.weforum.org)

Табела 2. Положај БиХ на свјетској листи

Земља	Позиција	Бодови
Еквадор	90	55,7
Боцвана	91	55,5
Бих	92	54,7
Египат	93	54,5
Намибија	94	54,5

Извор: Извјештај о глобалној конкурентности (доступно на www.weforum.org)

Положај Босне и Херцеговине на свјетској листи није нимало завидан, БиХ је тек за нијансу боља од Египта, Намибије и Кеније, али слабија од Боцване, Еквадора и Молдавије.

Табела 3. Промијене ранга индекса конкурентности БиХ 2018-2019

Извор: Прилагођено према Извјештају о глобалној конкурентности за 2019 (доступно на www.weforum.org)

Босна и Херцеговина је забиљежила напредак у четири стуба конкурентности у односу на 2018. годину. Највећу позитивну промјену ранга биљеже стубови макроекономског окружења, побољшано је усвајање информатичких и комуникацијских технологија, инфраструктура, тржиште рада и вјештина. Док највећу негативну промјену ранга су забиљежили стубови здравства, пословне динамике, стуб институција, способност иновација, тржиште роба и величина тржишта.

Из свега до сада наведеног можемо закључити да је БиХ и ове године најмање конкурентна земља од свих земаља у региону. Када су стубови конкурентности БиХ у питању и овогодишњи извјештај показује слабости земље на које доносиоци одлука морају обратити пажњу, те убрзано радити на рјешењу истих, како би се створили услови у којима би се исплатило инвестирати у земљу, а самим тим повећати и могућност за осигурање благостања свих грађана.

У извјештају је наглашено да БиХ и још неке земље нужно, без одгађања, морају провести структурне реформе, како би постигле виши ниво конкурентности, као предуслов за економски раст и толико жељени раст запослености. Највеће потешкоће у Босни и Херцеговини и даље представљају неучинковита администрација, високе пореске стопе и дестимулативна пореска регулатива, као и политичка нестабилност, те корупција.

3.2. Улагање у образовање и иновације – пут ка конкурентности

Знање је кључни фактор конкурентске предности, због чега је значајна вриједност компаније заснована на знању, умијећу и интелектуалној имовини. Знање је основа за иновације, а оне помажу компанијама да се развијају у складу са промјенама пословног окружења и на тај начин знање и иновације су од виталног значаја за стварање конкурентске предности. Језгро компетентности као извор конкурентске предности је посједовање и коришћење изузетних способности, вјештина и знања уз коришћење технологија. Читав процес организационог учења је сталан, доживотан. Способност да учимо брже од својих конкурената можда је наше једино одрживо конкурентско оружје (Kotler, 2013, стр.97).

У Босни и Херцеговини је неопходно убрзати започете реформске процесе у образовању, који требају резултирати повећањем квалитета, те значајнијим увођењем елемената креативности и иновативности у образовање. Разлози за реформу наставног плана и програма у БиХ су интерне и екстерне природе. У екстерне факторе спадају: технолошке иновације и комуникацијске технологије, глобализација, културолошке промјене, промјене у начину схватања самог процеса учења итд. Међутим, за реформу у БиХ су важнији интерни фактори који подразумијевају досадашње неусклађене наставне планове и програме, гдје је било тешко осигурати квалитет и једнакост образовања. Поред самог образовног система у школама, неопходно је посебну пажњу обратити и на

образовање менаџера на нашим просторима, као главних носиоца иновативних активности.

Босанскохерцеговачки образовни систем у условима глобалне конкурентности мора имати европску димензију. Нови наставни план и програм би требао задовољити потребе индивидуалног развоја ученика, те адекватно припремити ученике за тржиште рада након завршеног школовања. Интернационализација у свим видовима – мобилност наставника, инострана литература, настава на страним језицима, међународна сарадња и мобилност – морају постати свакодневица у свим образовним институцијама у БиХ. образовање доноси промјену квалитета живота појединца, али и друштва, јер су образовани појединци способни да одговорно и активно учествују у привредном, друштвеном и културном развоју друштва.

4. ИНОВАТИВНЕ АКТИВНОСТИ У ПРЕДУЗЕЋИМА НА ПОДРУЧЈУ ГРАДА БИЈЕЉИНА

На конкурентност неке земље утичу многи директни и индиректни фактори, али од свега је најважнија конкурентност предузећа, јер су она носиоци привредног развоја. Због овога, предузећа су стављена у први план у односу на многе индикаторе који карактеришу макроекономију. Наравно, не смије се запоставити ни окружење које значајно утиче на конкурентност појединих привредних сектора.

Истраживањем које је спроведено на подручја града Бијељине, испитивало се колико су важне иновације у локалним предузећима и јесу ли ова предузећа спремна за ефикасно управљање иновацијама, као и степен укључености свих запослених у сам иновативни процес. Упитник је испунило 135 менаџера или руководилаца на различитим нивоима предузећа. У истраживању је заступљено 70,50% микро и малих предузећа (до 49 запослених), 25,10% средњих предузећа (од 50 – 249 запослених) и 4,40% великих предузећа (250 и више запослених).

Анкетни упитник је садржао питања која се односе на опште податке о предузећу, затим информације о перцепцији запослених и руководилаца о значају иновација, информације о укључености запослених у иновирање, висину улагања у иновације, значај иновација на остваривање прихода и друга питања на основу чијих одговора би се могла сагледати веза између уведених иновација и постигнуте конкурентности предузећа.

На прво питање из анкетног упитника које је гласило „*Шта подразумевате под појмом иновација?*“, испитаници су имали могућност давања више одговора. Највећи проценат испитаника (42%) под појмом иновација сматра *Креативност, новина, оригиналност, нова идеја или концепт*, а затим слиједи увјерење да су иновације *Стварање нових производа или процеса*, док је само 2% испитаника на постављено питање дало одговор *Рјешавање проблема*.

Да ли је врховни менаџмент успио пренијети визију иновирања својим запосленима провјерено је другим питањем из упитника које гласи: „*Запослени у нашем предузећу имају јасну визију како ће нам иновације помоћи у тржишном такмичењу*“. У табели број 4 се види да је управа само дјелимично успјела пренијети визију на запослене, јер највећи проценат њих не познаје иновациону стратегију предузећа, не знају које су кључне компетенције фирме и шта им даје конкурентску предност, нити има јасну визију како иновације помажу у тржишном такмичењу предузећу.

Табела 4. Запослени у нашем предузећу имају јасну визију како ће нам иновације помоћи у тржишном такмичењу

Нетачно	55%
Дјелимично тачно	35%
У потпуности тачно	10%

Извор: Анализа аутора

Према истраживању консултантске фирме за менаџмент „Boston Consulting Group - BCG“ (www.bcg.com) многи лидери су видјели како њихови сопствени тимови или конкуренти постижу иновативне подвиге у само неколико недјеља, које су претходно трајале мјесецима и траже начине да усвоје нове начине рада. У локалним предузећима су врховни менаџери углавном покретачи идеје о иновирању како се види на графикону 1.

Графикон 1. Главни заговорник иновација у анкетираним предузећима



Извор: Анализа аутора

На питање које се тиче погледа на будућност, предузећа су се изјаснила да само 20% њих настоји да сагледа будуће прилике и пријетње, а неопходно је нагласити да су у овом проценту углавном велика предузећа.

Према истраживању иновација које је спровела Boston Consulting Group (www.bcg.com) установљено је да је број компанија које пријављују да су иновације међу прва три приоритета њихових организација порастао на 75% у 2021. години, што је највећи пораст од 2005. године, колико BCG спроводи глобално истраживање о иновацијама, а за 10% је већи од 2020. године.

На питање које гласи „Улаже ли Ваша фирма у истраживање и развој?“ највећи број испитаника из великих предузећа је потврдно одговорио на постављено питање, док је знатно већи проценат испитаника из малих и средњих предузећа као одговор на питање навео „Не“. 34,6% предузећа ће повећати улагања у истраживање и развој у следећој години, док њих 56,62% неће.

На анкетно питање „На који вид иновације је Ваше предузеће највише оријентисано?“, од испитаних 135 менаџера предузећа, убједљиво водеће мјесто су заузели нови производи. Након тога, 29 испитаника је одговорило да је оријентисано на услуге, а на трећем мјесту је отварање нових тржишта.

Резултати истраживања показују да је ниво свијести о значају иновација, као кључног фактора у дугорочном пословању већине предузећа на нашим просторима низак, те да највећи проценат запослених није свјестан значаја иновација, нити је укључен у процес иновирања.

Да би се остварило побољшање у конкурентности локалних предузећа, препорука је да се већи проценат прихода издваја за истраживање и развој, а такође и да се више улаже у људске ресурсе, посебно у виду улагања у знање и вјештине.

Стимулисање добрих радника са иновативним идејама, који могу донијети вриједност фирми, треба да буде основна преокупација предузећа. Да би се у овом граду, а онда и у држави, промијенило нешто на боље по питању иновација, неопходна је значајна оријентација надлежних органа ка едукацији и мотивацији младих људи да се осмјеле, те своје идеје реализују кроз самостално предузетништво или кроз сарадњу и активно учешће у промјенама већ постојећих предузећа.

Потребно је фокус пребацити са јавног на приватни сектор, увести разне врсте олакшица, које би пословни амбијент учиниле повољнијим. Овакав модел нуди бројне могућности, којима би се покренуо велики број особа, способних да искористе своју креативност, од којих би локална заједница могла имати значајну корист.

ЗАКЉУЧАК

Глобализација, интернет, међународно пословање и брз раст економије чине систем који више него икада зависи од тога шта се дешава на другом крају свијета. Тако је и вирус који је кренуо из Кине захватио цијели свијет и то у размјерама које нико није ни слутио.

За развој Босне и Херцеговине као модерног друштва способног да се укључи у европске интеграције и конкурентног на свјетском тржишту, неопходно је активно и брзо дјеловати у домену развоја и примјене информационих и комуникационих технологија. Потребно је створити ново тржишно окружење, нове пословне процесе, унаприједити знање и организовање, повећати рентабилност, конкурентност, квантитет и квалитет услуга и производа, примјењивати иновације у економији, управи, образовању и у свим другим областима живота. Такође, неопходно је наставити са даљим и ефикаснијим развојем информационог друштва у БиХ.

Неспорно је да простора и капацитета за побољшања има и да они нису у довољној мјери искоришћени. Сва побољшања треба да буду усмјерена ка унапређењу иновационих перформанси на страни улагања са крајњим циљем да се омогуће резултати, којима би се развој БиХ што прије и што брже покренуо јасном узлазном линијом.

У будућности се може очекивати да ће ова COVID-19 криза послужити и као позив на акцију укључења у визионарско и храбро вођство, потребно за изградњу новог економског програма према растућој, одрживој и инклузивној привреди.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Boston Consulting Group, *Overcoming the Innovation Readiness Gap*. Преузето 14. маја са сајта <https://www.bcg.com/publications/2021/overcoming-the-readiness-gap>
- [2] Drucker, P. (1985). *Иновације и предузетништво*. Београд: ПС „Грмеч“
- [3] Европски парламент, *Covid-19: 10 things the EU is doing for economic recovery*. Преузето 13. маја са сајта <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu-affairs/20200625STO82007/covid-19-10-things-the-eu-is-doing-for-economic-recovery>
- [4] Европска комисија, *Recovery plan for Europe*. Преузето 10. маја са сајта https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en
- [5] Јакопин, Е. (2011). Оквир нове индустријске политике Србије. *Економика предузећа*. (73-88). Београд: Републички завод за развој
- [6] Kotler, P. (2003). *Marketing Insights From A do Z*. New Jersey: John Wiley&Sons

- [7] Саопштење Агенције за статистику Босне и Херцеговине (2021). *Пословне статистике, Туризам*. Преузето 03. маја са сајта www.bhas.ba
- [8] Саопштење Агенције за статистику Босне и Херцеговине (2021). *Демографија и социјалне статистике*. Преузето 03. маја са сајта www.bhas.ba
- [9] Свјетски економски форум, *The Global Competitiveness Report 2019*. Преузето 13. маја са сајта www.weforum.org

SUMMARY

The coronary virus pandemic, and all the accompanying closure measures aimed at establishing control over it, have led to a serious downturn in the global economy. In order to preserve stable and sustainable economic growth, it is necessary to increase competitiveness and modernize the economy, through the knowledge economy and innovative activities. The competitiveness of a country is influenced by many direct and indirect factors, but the most important thing is the competitiveness of companies, because they are the carriers of economic development. When it comes to Bosnia and Herzegovina, the situation in the field of competitiveness and innovation is really worrying, because it is at the bottom of the list in almost all international rankings and reports.